

Straipsniai

LDK ANKSTYVOJI KNYGOS VISUOMENĖ: GENEZĖ IR RAIDA (iki XVI a. vidurio)

RIMA CICĖNIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: ciceniene@mab.lt

Straipsnyje nagrinėjamas rankraštinės knygos reiškinių sklaidos socialinis kontekstas ir jo kaita LDK XIV a.–XVI a. viduryje. Naudojant šaltiniotyros, analizės ir sintezės, aprašomąjį bei propozografinį metodus, stengiamasi nustatyti, kokiuose gyventojų sluoksniuose knygos reiškinys buvo priimtas ir įsitvirtino, išsiaiškinti, kokie knygos funkcionavimo būdai buvo adaptuoti ir išplėtoti. Remiantis išlikusiais rankraštinių knygų įrašais bei įvairiais kitais šaltiniais nustatyta, kad jau nuo XIV a. galime kalbėti apie LDK ankstyvosios knygos visuomenės apraiškas. XV a. viduryje ši visuomenė jau apėmė ne tik valdovus, dalinius kunigaikščius, dvasininkus, bet ir didikus, dalį miestiečių. Šio amžiaus pabaigoje rankraštinės knygos komunikacija įgijo viso ciklo bruožus.

Reikšminiai žodžiai: rankraštinė knyga, visuomenė, LDK, valdovai, didikai, miestiečiai, Bažnyčia, studentai, knygos funkcionavimo būdai.

Naujo kultūros reiškinių recepciją visuomenėje teoretikai vadina kultūriniu pakitimu. Jo procese individas ugdo naują įprotį (pvz., turėti knygą), kurį vėliau priima arba jo išmoksta kiti visuomenės nariai [24, 217]. Šiam kultūros reiškinių perdavimo ir priėmimo procesui svarbūs du veiksniai. Pirmasis – tai socialinis pritarimas, kai naują įprotį perima mažas individų skaičius, o vėliau jis ima plisti šeimos, luomo, vietinės bendruomenės aplinkoje. Antrasis veiksnys – tai įpročio perdavėjo, novatoriaus ir

pirmųjų reiškinių perėmėjų prestižas, socialinis pripažinimas [24, 224–225]. Tokiam kultūriniam pakitimui skirtina ir pradinė knygos reiškinių sklaida visuomenėje. Tariant rankraštinės knygos kultūros [26] recepciją ir plėtrą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) nuo XIV a. iki XVI a. vidurio, svarbu žinoti, kas dalyvavo šio kultūros reiškinių perdavimo ir priėmimo procese: kokie asmenys globojo ir skatino knygų rašymą, platinimą, pradėjo kaupti knygų rinkinius, asmenines bibliotekas.

Ilgus metus šalies kultūros istorijoje buvo laikomasi nuomonės, kad rankraštinės knygos XIII–XIV a. buvo žinomos tik labai mažai Lietuvos elito daliai, buvo periferinis reiškinys, daręs menką įtaką Lietuvos kultūros raidai. Tikroji knygos reiškinio sklaida prasidėjusi tik Lietuvai priėmus krikščionybę 1387 m. Tekstuose minėti pavieniai raštijos artefaktai (dažniausiai – *Lietuvos metraščiai*, *Lietuvos Statutai*, *Lietuvos Metrika*, *Goštauto maldynas*) ir su jais susiję asmenys, mėginti nustatyti pirmųjų žinomų knygų rinkinių savininkus [12; 25; 28; 40 ir kt.]. Atsakių kultūros istorijai taikyto kalbinio kriterijaus, stengiantis suvokti *kultūrinį procesą LDK visoje geografinėje ir etnokonfesinėje jos pilnatvėje* [31, 83], išsiplėtė ir rankraštinės knygos istorijos tyrimų laukas. Į jį įtraukus LDK sukurtas ir funkcionavusias knygas tiek lotynų, tiek bažnytinę slavų bei rusėnų kalbomis, atsirado galimybė naujai akcentuoti knygos socialinę paskirtį, atsakant į klausimus: kas ir kam knygas kūrė, kokių tikslų ir kaip knygos buvo naudojamos visuomenėje. Jau XX a. pradžioje baltarusių tyrėjas kalbininkas Eufemijus Karskis [51, 259–308] bandė išvardyti dabartinės Baltarusijos teritorijoje funkcionavusių XI–XV a. knygų rašovus (skriptorius), paminėdamas jų socialinę priklausomybę. Ši sąrašą naujais vardais ir žiniomis apie kilmės vietą papildė baltarusių tyrėjai Georgijus Golenčenko [64, 492–493] ir Mikola Nikolajevs [54, 224–225]. Arvydas Pacevičius straipsnyje „Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje“, aptarė rankraštinės kultūros organizacinius aspektus, raštininkų ir skriptorių tipus

bei statusą [28]. Straipsnio autorė ankstesne publikacija siekė išsiaiškinti, kokie asmenys siejami su ankstyviausiu LDK knygos istorijos laikotarpiu [4]. Šiam tyrimui pasirinkta sąvoka *ankstyvoji knygos visuomenė* nors ir nėra nauja, bet labai svarbi: ji leido sutelkti dėmesį į rankraštinės knygos kultūros reiškinį grupę, kuri tarsi slėpėsi už ankstesnių tyrimų objektų.

Šio straipsnio tikslas yra nustatyti rankraštinės knygos reiškinio sklaidos socialinį kontekstą ir jo kaitą LDK XIV a.–XVI a. viduryje. Tikslui pasiekti straipsnyje bandoma išspręsti šiuos uždavinius: nustatyti, kokiuose gyventojų sluoksniuose naujas kultūros reiškinys – knyga – buvo priimtas ir įsitvirtino; išsiaiškinti, kokie knygos funkcionavimo (gyvavimo) būdai ir formos šiuose socialiniuose sluoksniuose buvo adaptuoti ir išplėtoti.

Istoriniai įvykiai, stichinės nelaimės ir paprasčiausios gyvenimo aplinkybės išblaskė po įvairias šalis arba net sunaikino mažesnius ar didesnius knygų rinkinius, privačius archyvus, kuriuose buvo galima rasti duomenų apie asmenis ir jų aplinkoje gyvavusias knygas. Išliko tik nedidelis skaičius LDK surašytų ir funkcionavusių rankraštinų knygų, todėl svarbus kiekvienas faktas, leidžiantis geriau pažinti knygos sklaidą įvairiose LDK gyventojų grupėse. Siekiant užsibrėžto tikslo ir stengiantis surinkti kuo daugiau darbai naudingos informacijos, buvo derinami keli tyrimo metodai: šaltiniotyros, analizės ir sintezės, aprašomasis bei knygotyros dar naujas prozopografinis metodas. Jo tikslas – pagal vieną bendrą

kriterijų surinkti tiriamųjų asmenų grupę ir apibrėžti erdvę, kurią galima studijuoti [39], todėl pagrindiniu kriterijumi laikomas užfiksuotas asmens ir rankraštinės knygos santykis. Taikomi ir papildomi kriterijai: geografinis – tyrimo laukui priskiriami asmenys, kilę, gyvenę ir kūrę LDK; chronologinis – tyrimo ribos sutampa su tiriamo reiškinių chronologinėmis ribomis, t. y. nuo pirmo užfiksuoto patvirtinto rankraštinės knygos paminėjimo XIV a. iki XVI a. vidurio. Siekiant surinkti kuo išsamesnę ir lygiavertę informaciją, buvo sukurtas klausimynas apie asmenis (vardas, gyvenimo datos, šeima, socialinė kilmė, išsilavinimas ir karjera, gyvenamoji vieta, religija) ir knygos gyvavimo faktus to asmens aplinkoje. Tyrimui buvo naudojami pirminiai ir antriniai šaltiniai. Pirminiems, patikimiausiems ir išsamiausiems, šaltiniams priskiriamos išlikusios rankraštinės knygos su to meto kolofoonais, provenienciniais ir archyviniais įrašais, kuriuose užfiksuota informacija apie knygos užsakovą, rašovą, dovanotoją ir kt. Taip pat pasitelkti kiti – tiek rankraštiniai, tiek publikuoti – archyviniai šaltiniai: finansiniai (sąskaitų knygos), juridiniai (*Lietuvos Metrikos* knygos, testamentai), ekonominiai (inventoriai), administraciniai (universitetų, bažnytinių įstaigų veiklos dokumentai). Antriniais šaltiniams skirtini rusų, lenkų, baltarusių, ukrainiečių knygotyriminkų sudaryti rankraštinių knygų katalogai [33; 47; 49; 52; 60], kuriuose mokslininkai *de visu* aprašė kodeksus, bei istoriografiniai tyrimai. Visi šaltiniai teikė duomenų apie asmenis, jų turėtas knygas ir knygų gyvavimo būdus.

Minėtuose rankraštinių knygų kataloguose informacija pateikiama remiantis išlikusiais rankraštinių knygų egzemplioriais įvairių šalių bibliotekose, o istoriografijos tyrimuose faktus pagal patikimumo kriterijų galima skirstyti į dvi grupes: visiškai patikimiems priskiriami rankraštinės knygos kultūros srities tyrimų darbai, kurie remiasi išlikusiais egzemplioriais [44; 48; 53; 54; 57; 62 ir kt.]; mažiau patikimiems tyrimams – darbai, kuriuose rankraštinės knygos gyvavimo faktai paminėti tik kontekste. Kai kurių asmenų gyvenimo datos, pareigybės tikslintos LDK pareigūnų žinynuose [38 ir kt.].

Esant nedideliame informacijos kiekiui ir palyginti mažai tiriamųjų grupei, duomenys buvo sutalpinti į dvi lenteles: kiekybinę ir kokybinę¹. Kiekybinėje lentelėje faktai apie asmenis grupuojami pagal socialinę kilmę arba einamas pareigas, jei kilmė nežinoma. Grupėse duomenys dėstomi chronologiškai ir abėcėliškai. Papildomai didikams taikytas vienos giminės kartu, o Bažnyčios hierarchams ir dvasininkams – konfesijos ir rango principai. Šioje lentelėje pateikiami pagrindiniai biografiniai duomenys, visi žinomi knygos gyvavimo faktai, nurodomi informacijos šaltiniai ir papildoma informacija, susijusi su knygos kultūra. Taip sudėlioti duomenys leidžia matyti kiekybinę šio tyrimo išraišką, aiškintis knygos reiškinių sklaidą tam tikrose gyventojų grupėse, nustatyti, kiek knygų ir kaip gyvavo vieno ar kito asmens gyvenamoje aplinkoje. Kokybinėje lentelėje duo-

¹ Surinkti duomenys lentelių pavidalu bus pateikti autorės rengiamoje disertacijoje. Straipsnyje dėl vietos stokos jų atsisakyta.

menys suskirstyti pagal pagrindinius knygos gyvavimo, funkcionavimo asmens aplinkoje būdus. Grupių viduje duomenys pateikiami chronologiniu principu. Jo nepakakus, buvo taikomi socialinės kilmės ir abėcėlinis principai. Kai kurie asmenys šios lentelės atskirose grupėse kartojasi, jeigu jų aplinkoje buvo užfiksuoti skirtingi knygos gyvavimo būdai. Taip išdėstyti duomenys sudarė sąlygas analizuoti tam tikrų knygos gyvavimo būdų ir formų kaitą bei sklaidą įvairiose visuomenės grupėse.

Pasitelkus prozopografinį metodą, surinkta pavienių, fragmentiškų duomenų visuma sudaro galimybę interpretuoti informaciją ir formuluoti bendresnes išvadas apie rankraštines knygos sklaidą vienoje ar kitoje socialinėje LDK gyventojų grupėje. Nurodytos asmens pareigos dažnai padeda identifikuoti asmenį, turimos asmens žemės valdos tampa kodekso gamybos vietos nuoroda. Asmenų gyvenimo datos pagal bios aiškinantis knygų gyvavimo chronologinius rėmus ar tam tikras egzempliorių keliavimo datas. Duomenys apie tiriamųjų asmenų socialinę kilmę, išsilavinimą, karjerą, religines pažiūras leidžia rekonstruoti knygos aplinkos ryšius tarp atskirų asmenų ir institucijų (pvz., tyrime minimų asmenų ryšys su valdovo kancelarija, Vilniaus kapitula ar stačiatikių metropolija, vienuolynais), ryšius tarp skirtingų socialinių grupių, moterų raštingumą, giminių (ar šeimų) įtaką rankraštines knygos kultūrai LDK. Kiek leido palyginti nedidelis tiriamųjų asmenų skaičius ir turima šaltinių medžiaga, tyrimų metodai buvo derinami siekiant išvengti

prozopografinio tyrimo metodo trūkumo – išskirtinių asmenybių ir jų nuopelnų rankraštines knygos kultūrai niveliavimo.

Vertinant faktus ir reiškinius, stengtasi laikytis istoriškumo nuostatos. Suprantama, duomenų kiekis bei kokybė riboja ir leidžia daryti labai atsargias tyrimo išvadas. Būtina pabrėžti, kad tyrimo rezultatai parodo tik pagrindines su rankraštines knygos kultūra susijusias socialines grupes, jų santykių su knyga rūšis ir, radus naujų knygos gyvavimo faktų, gali šiek tiek keistis.

Tyrimo metu išanalizavus 215 rankraštinių knygų (177 *de visu* ir 38 aprašus spausdintiniuose kataloguose), archyvinis dokumentus bei istoriografinius darbus, surinkti duomenys apie 163 asmenis, kurių aplinkoje funkcionavo rankraštinė knyga. Ankstyviausios žinios apie asmenis ir jų aplinkoje gyvavusias knygas šiuo metu yra tik hipotetinės ir priskirtinos karaliaus Mindaugo valdymo laikotarpiui. *Vilniaus Chronografui*² skirtoje studijoje, remdamasis tekstologiniais ir kodikologiniais tyrimais, Ilja Lemeškinas iškėlė mintį, kad jau 1262 m. buvo sukurtas *Chronografo* prototipas su įpintu *Sovijaus mito* tekstu [19]. Mokslininko nuomone, šį darbą galėjo atlikti karaliaus aplinkos raštininkai iš Haličo-Voluinės žemės [19, 14–15]³.

² Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVRS), F19–109.

³ *Sovijaus mito* sukūrimo hipotezę kritiškai vertina Tatjana Vilkul. Ji teigia, kad tai *Judėjos chronografo* sudarytojo plunksnos kūrinys, o ne mitas [46]. Tačiau tyrėja nediskutuoja dėl teksto kūrimo laiko ir aplinkos.

Asmenų skaičiaus pasiskirstymas pagal socialines grupes XIV–XVI amžiais

<i>Socialinė grupė</i> <i>amžius</i>	<i>XIV a.</i>	<i>XV a.</i>	<i>XVI a. I pusė</i>	<i>Iš viso</i>
<i>Valdovai</i>	2	8	3	13
<i>Dvasininkai</i>	2	9	16	27
<i>Didikai</i>	5	12	14	31
<i>Bajorai</i>	–	2	8	10
<i>Miestiečiai</i>	–	8	9	17
<i>Kilmė nežinoma</i>		5	2	7
<i>Rašovai, dailininkai, įrišėjai</i>	7	18	33	58
<i>Iš viso</i>	16	62	85	163

Lentelė sudaryta remiantis straipsnio autorės surinktais duomenimis.

Kita hipotezė priklauso rusų rankraštinės knygos istorikui Anatolijui Turilovui [63]. Išanalizavęs 1235–1264 m. parašytos knygos *Grigaliaus Didžiojo pokalbiai apie Evangeliją*⁴ istoriją, tyrėjas mano, kad knygą surašė raštininkai iš tos pačios Haličo-Voluinės žemės, o ją užsakė iš Riazanės išvarytas ir Mindaugo aplinkai priklausęs kunigaikštis Eustafijus Konstantinovičius. Išsamesnio tyrimo laukia ir dvi *Evangelijos*: vieną 1270 m. Gorodiščėje vienuolio Simono užsakymu surašė raštininkas Jurgis, popo, vardu Lotyšas, sūnus [49, 84; 61], o antrąją 1317 m. Panteleimono Martynovičiaus užsakymu perrašė popo sūnus Jaska [49, 102; 60, 231–233]. Nuo E. Karskio darbų iki M. Nikolajjevo naujausios monografijos šie kodeksai, remiantis rašybos ypatybėmis, priskiriami baltarusių raštijai, o sykiu jau priklausytų ir LDK teritorijai. Tačiau dėl kodeksų (kartu ir asmenų) priesky-

ros kitai knygos kultūros tradicijai iki šiol su jais diskutuoja rusų tyrėjai. Dėl šių priežasčių minėtieji asmenys lentelėse pateikiami, bet į tyrimo statistiką neįtraukiami.

Nuo XIV a. pradžios jau galime kalbėti apie konkrečius *kiekybinius duomenis*: žinoma 16 individų, kurių aplinkoje gyvavo bent viena rankraštinė knyga. XV a. pastebimas ypač staigus asmenų skaičiaus augimas – jų žinome 62, o kai kurie iš jų net turėjo rankraštinų knygų rinkinius. Tai, matyt, galima paaiškinti ne tik susiformavusiais krašto konfesiniais ir kultūriniais poreikiais, bet ir išlikusių knygų egzempliorių bei archyvinių šaltinių gausėjimu. Per pirmąją XVI a. pusę nustatyti 85 asmenys, tačiau dažnai jų gyvenamoje aplinkoje minima jau ne pavienė rankraštinė knyga, o knygų rinkinys ar net biblioteka, kurioje kaupiamos tiek rankraštinės, tiek spausdintinės knygos. Bendrą asmenų skaičiaus augimo tendenciją rankraštinės knygos tyrimo lauke atskirais amžiais ir asmenų skaičiaus pasiskirstymą bei kaitą pagal socialines grupes iliustruoja lentelė.

⁴ Rusijos nacionalinė biblioteka (toliau – RNB), Pogodino rinkinys, nr. 70.

Apskaičiuojant statistinius duomenis asmenys, gyvenę amžių sandūroje, skiriamam tam šimtmečiui, kai užfiksuotas pirmas knygos gyvavimo jų aplinkoje faktas: pavyzdžiui, Lietuvos didysis kunigaikštis (toliau – Ldk) Vytautas, gyvenęs apie 1350–1430 m., priskirtas XV a., nes jo aplinkoje knygos pirmą kartą paminėtos 1411 m. Socialinei grupei asmuo priskiriamas ir pagal knygos gyvavimo datą: antai Teodoras Januškavičius 1502 m. buvo Lk ir Ldk Aleksandro rusėniškiosios raštinės sekretorius, tad priskirtas pareigūnų sąrašui. Dvasininkai lentelėje skaičiuojami bendrai, tačiau į jų skaičių neįtraukiami dvasininkai-rašovai.

Dėl duomenų fragmentiškumo kiekybinis tyrimas neleidžia nustatyti, kokią vienos ar kitos visuomenės grupės dalį sudaro tyrimo metu nustatyti asmenys. Išimtį sudaro tik LDK valdovai. Galima teigti, kad nuo karališkosios Jogailos ir Jadvygos poros valdymo metų visų LDK valdovų ir didžiosios dalies jų šeimos narių aplinkoje vienu ar kitu būdu funkcionavo rankraštinė knyga. Didžiausią asmenų grupę sudaro knygų rašovai, tarp kurių žinomi 4 dailininkai ir 1 įrišėjas, 3 rašovai lotynų rašmenimis ir 50 kirilika. Tik šeši iš jų buvo katalikai, kiti – stačiatikiai. Atliekant tyrimą išryškėjo dar viena didelė asmenų grupė – didikai (ponai). Šioje grupėje XIV–XV a. dominuoja daliniai kunigaikščiai, o nuo XV a. pabaigos į rankraštines knygos kultūrą įtraukiami ir didikai, t. y. asmenys, dažnai turintys aukščiausias kunigaikštystės pareigybes. Trečią augančią asmenų grupę sudaro dvasininkai, iš jų 8 katalikai ir 19 stačiatikių. Katalikų dvasininkų skaičius rankraš-

tinės knygos tyrimų lauke palyginti menkas, tarp jų minimi 2 vyskupai, 4 kanauninkai, 1 klebonas ir 1 vienuolis. Tarp stačiatikių dvasininkų minimi beveik visi metropolitai (kai kurie dar būdami vyskupais), 2 archimandritai ir tik keli vienuoliai. Į vieną grupę būtų galima sujungti bajorus ir asmenis, kurių kilmė nežinoma ir jų nepavyko identifikuoti pagal LDK pareigūnų sąrašus. Aukštesnę socialinę jų kilmę liudija paveldėtos brangiai įrištos knygos, statomos cerkvės ir joms dovanojamų knygų gausa. Nuo XV a. vidurio rankraštinių knygų turi ir miestiečiai (jiems buvo priskirti ir iš Lietuvos kilę studentai). Nors XVI a. jų skaičius, turimais duomenimis, kinta mažai, bet miestiečių ir studijuojančių asmenų turimi knygų rinkiniai rodo Vakarų Europoje spausdintos knygos aktyvią sklaidą LDK visuomenėje. Apie tai byloja ir archyviniai šaltiniai. Ryškiausias pavyzdys – XVI a. viduryje Abraomo Kulviečio bibliotekoje užregistruota apie 80 knygų, tarp kurių, Marcelino Ročkos nuomone, būta ir rankraštinų [35].

Konfesiniu požiūriu didžiausią tiriamų asmenų skaičių visu aptariamu laikotarpiu sudaro stačiatikiai, tarp jų ir keli neofitai: 1520 m. Semiono Batyjevičiaus, Chvojensko seniūno (netoli Nobelio, Pinsko paviete) liepimu djakas Sevestijanas Avraamovičius perrašė *Evangeliją-tetr*, kurią padovanojo Nobelio Šv. Mikalojaus cerkvei⁵; 1518 m. LDK paizdininkis Abraomas Juzefovičius Vilniaus Šv. Mikalojaus cerkvei dovanavo *Kijevo Psalmyną* [44].

⁵ LMAVB RS F19–35.

Kilmės geografijos aspektu didžiausią 147 asmenų grupę sudaro LDK gimusieji ir 15 svetimšalių: bulgarai (metropolitai Kiprijonas, Grigalius Camblakas, Grigalius II), graikas (metropolitai Izidorius), italė (karalienė Bona), lenkai (karalienė Jadvyga, Vilniaus vyskupas Andrius, valdovo sekretorius Erazmas Ciolekas, bernardinų vienuolis tėvas Stanislovas, Pauliaus Alšėniškio išdinininkas Juozapas Jasinskis), Maskvos rusai (kunigaikštienė Elena ir metropolitai Makarijus Maskvietis), numanomi vokiečiai (Vilniaus pirklys Henrikas Šliageris, kauniečiai Kasparas Lentvaras, kailiadirbys Jonas Olandras).

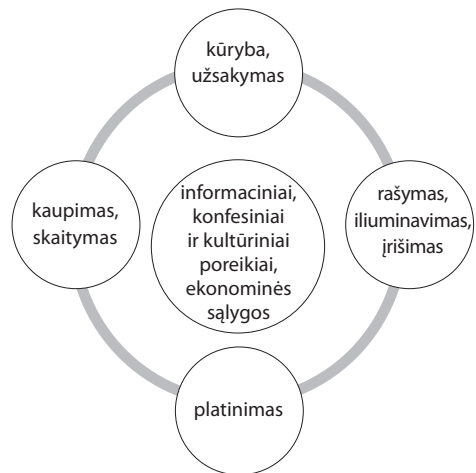
Nuo XIV a. pabaigos knygas pažinojo, jomis naudojosi devynios LDK moterys, iš jų penkios priklausė LDK valdovų šeimoms, o keturios buvo dalinių kunigaikščių žmonos. Veikiausiai LDK žemėse gimė Ldk Vytauto žmona Ona, Sofija Alšėniškė, Smolensko kunigaikščio Glebo žmona Julijona, kunigaikščio Vasilijaus Michailovičiaus Druckio žmona Vasilisa, kunigaikščio maršalkos Vasilijaus Palubinskio žmona Sofija Pavlovna Mstislavska bei kunigaikščio Kuzmos Zaslavskio žmona Anastazija, kunigaikščio Jurgio Alšėniškio duktė.

Dažniausiai tyrimo metu minimos vietovės – Vilnius, Kijevas, Sluckas, Krokava, Polockas, Naugardukas, Smolenskas, Supraslis – sutampa su krašto valstybinio ir religinio gyvenimo centrais.

Apibendrinant šį kiekybinį tyrimą galima teigti, kad XIV a. rankraštinė knyga įsitvirtino tik krašto valdovų, dalinių kunigaikščių ir Bažnyčios hierarchų aplinkoje,

nuo XV a. vidurio knyga buvo adaptuota didikų, dvasininkų ir studentų, o XVI a. jau plito ir tarp bajorų bei miestiečių.

Prozopografiniu metodu renkant *kokybinius duomenis* buvo ieškoma atsakymo į klausimus, kokie rankraštinės knygos gyvavimo būdai vyravo LDK visuomenėje XIV a.–XVI viduryje ir kaip jie kito ir apskritai ar kito. Būdams nustatyti pasitelktas Roberto Darntono pateiktas spausdintinės knygos komunikacijos ciklas [8], kurio etapai buvo pritaikyti rankraštinės knygos ciklui.

Rankraštinės knygos komunikacijos ciklas (autorės sudarytas pritaikius R. Darntono spausdintinės knygos komunikacijos ciklą)

Suprantama, kad ciklas labai apibendrintas, jį reikėtų išplėsti papildomais etapais (pvz., popieriaus, kitų medžiagų tiekimas), o kai kuriuos nurodytus etapus būtų galima išskaidyti (pvz., platinimą – į

knygų gabenimą ir pardavimą), tačiau dėl šaltinių ir informacijos stokos tąkart šių etapų atsisakyta, o pavieniai faktai įtraukiami į nurodytus etapus arba aptariami atskirai. Suakaupta informacija sudarė galimybę asmenis ir jų aplinkoje gyvavusias knygas suskirstyti į kelias dideles grupes, atitinkančias šį vientisą rankraštinės knygos gyvavimo procesą: knygų užsakovai, rašovai, dovanotojai (kaip platinimo forma) ir savininkai. Rašovams skirtas atskiras tyrimas, tad šiame straipsnyje jie nebus aptariami. Išlikusiuose rankraštinių knygų egzemplioriuose, kolofonuose paprastai pateikiama informacija apie knygų užsakovus ir rašovus, knygų provenienciniuose ir archyvinuose įrašuose – apie dovanotojus, o knygų savininkus dažniausiai rodo juridiniai, finansiniai, ekonominiai ir administraciniai dokumentai. Tik labai retais atvejais viename šaltinyje paminėti visi su knyga susiję asmenys ir veiksmai.

Knygų užsakovai. Galima teigti, kad XIV–XVI a. I pusės LDK istorijos šaltiniuose rasta labai mažai informacijos apie knygos rašymo procesus ją užsakius vienam ar kitam asmeniui. Nedaug informacijos liko ir apie pačius užsakovus: kolofonuose, provenienciniuose įrašuose, raštininkų marginalinėse pastabose ir šaltiniuose rasta informacija apie 41 asmenį, kurie užsakė 58 knygas. Abu šie skaičiai, matyt, galėtų būti didesni, jei pirmąjį papildytume asmenimis, kurie pagal proveniencinius įrašus ir šaltinių žinias laikomi knygų savininkais, tačiau nėra likusių tiesioginių žinių apie užsakymą surašyti knygas. Tokiais pavyzdžiais galėti būti Ldk Aleksandras, kuris

turėjo knygų rinkinį, tačiau dėl informacijos stokos nepriskirtas užsakovams, arba kunigaikštis Simonas II Olelkaitis, kuris turėjo *Oktoichą*⁶ su nuosavybės įrašu, tačiau dėl tos pačios priežasties ši knyga nepriskaičiuojama prie jo užsakytųjų. Užsakymai kolofonuose įvardijami žodžiais ir frazėmis: *pageidavimu, valia ir noru, užsakymu, liepimu (желанием, повелением и благовоением, замышлением и повелением, казал есми)* ir kt. Pirmieji knygų užsakovai (5) žinomi jau XIV a. – tai Lietuvos kunigaikštis Karijotas Mykolas Gediminaitis, 1329 m. Naugarde užsakęs surašyti vadinamąją *Laurušavo evangeliją* [13, 7, 71], ir Lucko kunigaikštis Teodoras Liubartaitis su broliais Lozoriumi ir Simonu, 1384 m. užsakę surašyti vadinamąjį *Lucko psalmyną* [62]. Remiantis J. Dlugošu ir išlikusiais Lenkijos bažnyčioms dovanotais kodeksais teigiama, kad knygas Lietuvoje steigiamoms katalikų bažnyčioms užsakydavo ir karalienė Jadvyga [14, 214]. Galima manyti, kad vieną šių knygų – *Polocko pasiją* (XIV a. pabaigos *Aukso legendos* fragmentas) – ilgus metus laikė Polocko jėzuitų gimnazijos bibliotekoje [41, 115–116]⁷. XV a. užsakovams priskiriame 15 asmenų. Tarp jų krašto valdovai, Stačiatikių bažnyčios hierarchai, daliniai kunigaikščiai, didikai, du Ldk raštininkai ir vienas asmuo, kurio socialinis statusas įrašė nebuvo nurodytas. Penki iš jų katalikai, kiti stačiatikiai. Šiuo laikotarpiu žinomas ir pirmas išlikęs LDK valdovo užsakymas surašyti knygą šalyje: raštininkas Timotiejus Smo-

⁶ LMAVB RS F19–174.

⁷ Teksto ištraukos ir saugojimo istorija publikuota [41, 115–116].

lenske Ldk Vytauto liepimu (*didžiojo kunigaikščio Aleksandro, vadinamo Vytautu, valia ir noru*) surašė knygą *Izaoko Siriečio žodžiai Gavėniai*, kuri buvo skirta Fotijui jo pakėlimo į metropolitus proga⁸. Šiam laikotarpiui priskirtinas ir vieno ankstyviausių LDK literatūros kūrinių – *Pagiriamojų žodžių Ldk Vytautui* prototipo – užsakymas, surašytas toje pat knygoje. XV a. pabaigoje kai kurie asmenys užsakė perrašyti po keletą knygų, pavyzdžiui, Ldk maršalka Aleksandras Aleksandraitis Soltanas užsakė keturias knygas (tris iš jų vien per 1487–1488 m.), Slucko Šv. Trejybės vienuolyno archimandrito Juozapo Bulgarinovičiaus užsakymu taip pat buvo surašytos kelios knygos, o jo valdymo laikotarpiu vienuolyno biblioteka pasipildė 18 knygų [42, 136–137].

Per šį šimtmetį knygų užsakymas visuomenėje ne tik įsitvirtino. Plėtėsi užsakymų geografija: knygas perrašinėjo vienuolynuose ar bažnyčiose, valdovo ir didikų dvaruose gyvenantys raštininkai. Ldk Kazimiero raštininkas Jokūbas knygas ne tik bandė užsakyti Maskvoje, bet dar ir pateikė reikalavimus, kaip jos turėtų būti surašytos [40, 112]. Didėjo užsakymų įvairovė: 1400–1401 m. Drucko kunigaikštis Vasilijus Michailovičius su žmona užsakė apkaustus *Evangelijai* įrišti [60, 330–331], karalienės Sofijos Alšėniškės iniciatyva 1443–1445 m. iš čekų į lenkų kalbą buvo verčiama *Biblija*⁹. Žino-

ma vieno knygos užsakymo kaina: Baltramiejus iš Biečo perrašė *Antifonalą* Martynui Goštautui už 30 vengriškų florinų [32, 108; 36, 37]. Vadinasi, knyga kainavo apie 720 grašių¹⁰, o tuo metu jautis – 50 grašių, karvė – 30, kailiniai – 120, statinė gero vyno – 240 grašių [30].

Galima teigti, kad toks spartus reiškinių įsitvirtinimas ir plėtra padarė didelę įtaką kitoms visuomenės grupėms. Nors iki XVI a. vidurio žinome tik 22 asmenis ir tarp jų vėl vyrauja daliniai kunigaikščiai ir didikai (9), abiejų Bažnyčių aukštieji dvasininkai (5), tačiau jau žinomi 6 pareigūnai (2 Ldk raštininkai, 2 seniūnai, vaivada, Trakų paraktininkis), vienas bajoras bei vienas asmuo, kurio kilmė nenurodyta. XVI a. užsakymų gausa išsiskiria Kijevo metropolitas Juozapas Soltanas (liko 6 jo užsakytos rankraštinės knygos), didikai Jurgis I Simonaitis Olelkaitis (6 užsakytos knygos), Albertas Goštautas (3 knygos perrašytos, 2 sukurtos ir surašytos jo aplinkoje). Šiuo laikotarpiu dalinių kunigaikščių, didikų ir aukšto rango pareigūnų užsakytos knygos išsiskiria dekoratyvumu (Motiejaus X *Biblijos tekstų sąvadas*, 1502–1507 m.¹¹; A. Goštauto *Maldynas*, 1520–1528 m. [3; 41, 42–45]; *Peresopnicos evangelija*, 1556–1561 m. [58]). Jos užsakomos ne tik profesionaliems kaligrafams, bet ir dailininkų dirbtuvėse. Tačiau jau nuo XV a. pabaigos žinomos ir įvairaus rango katalikų dvasininkų iniciaty-

⁸ RNB FI.476.

⁹ I tomas saugomas Sáros-Patak gimnazijos bibliotekoje (Vengrija), sign. O.916; II tomo likučiai – Vroclavo universiteto bibliotekoje ir Nacionaliniame muziejuje Prahoje [41, 60–68].

¹⁰ Vengrijos auksinas (florinas) buvo lygus 24 grašiams [30].

¹¹ Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – RMAB RS), 24.4.28.

vos spausdinti knygas: pavyzdžiui, 1499 m. Vilniaus kanauninkas Martynas Gdanske išleido *Agendą, arba Dievo sakramentų teikimo knygą*; Vilniaus vyskupas Albertas Taboras inicijavo Jano Sakrano *Aiškinimų knygos apie Rutėnų apeigų klaidas* leidybą 1501 m. (knygoje įrašyta dedikacija vyskupui), 1519 m. tuo metu Lucko vyskupas Paulius Alšėniškis rėmė knygos *Bažnytiniai statutai, skirti Lucko vyskupystei (Statuta dioecesana pro diocesi Luceorien[si])* leidybą Krokuvėje. Amžiaus pradžioje į šią veiklą įsitraukė ir miestiečiai: vilniečiai Bogdanas Onkovičius ir Jokūbas Babičius palaikė P. Skorinos leidybinę veiklą.

Pagal repertuarą visu aptariamų laikotarpiu asmenys dažniausiai užsakydavo liturgijoje ir skaitiniams naudojamą knygas. Nuo XV a. pabaigos užsakomos knygos ir asmeniniam naudojimui: maldynai, enciklopediniai rinkiniai (Mikalojus Radvilaitis, 1483 m.¹² [49, 180]), o XVI a. pradžioje *I Lietuvos Statuto* asmeniniai nuorašai (pvz., vadinamieji *Lauryno* ir *Ališavos nuorašai* [11, 106]). Stačiatikių vyskupų bei didikų, kurie domėjosi savo giminių istorija, aplinkoje buvo pradėti kurti ir perrašinėti Lietuvos metraščiai, herbynai.

Knygų dovanotojai. Tyrimo metu nustatyti 48 asmenys, apie kurių dovanotas knygas tiesiogiai byloja provenienciniai įrašai arba archyviniai šaltiniai. Donacijos įvardijamos žodžiais: *положилъ, далъ*. XIV a. užfiksuoti septyni tokie asmenys. Anksty-

viausi dovanojimai priklauso daliniams kunigaikščiams: jau minėtiems Liubartaičiams bei Smolensko kunigaikščio Glebo žmonai Julijonai. Proveniencinis šios knygos įrašas liudija ne tik šį aktą, bet ir kitą kunigaikštienės biografijos detalę – knyga dovanota jai stojant į Šv. Arkangelo Mykolo vienuolyną Smolenske¹³. Karališkoji Jogailos ir Jadvygos pora krikščionybės įvedimo proga dovanavo knygas ne tik Vilniaus katedrai, bet, J. Dluogošo liudijimu, ir kitoms Lietuvos bažnyčioms [14, 214]. Nuo XIV a. žinoma ir nauja dovanojimo forma – testamentinis palikimas. Pirmasis vyskupas Andrius Vilniaus katedrai paliko ne mažiau kaip 7 knygas [18, 56, 58]. XV a. užregistruota 16 asmenų, dovanojusių knygas. Tarp jų LDK valdovai Sofija Alšėniškė ir Kazimieras Jogailaitis, kurie Lenkijos bažnyčioms dovanavo ne vieną knygą [23; 41], Ldk Vytauto 1430 m. donacijoje vyskupui Martynui taip pat minimas *Psalmynas* [18, 135]. Bažnyčias (steigiamas ar atnaujinamas) rėmė daliniai kunigaikščiai bei didikai (6), tiek stačiatikiai, tiek katalikai (pvz., Martynas Goštautas Tikocino bernardinams padovanojo net kelis kodeksus: *Giesmyną*, kelis *Mišiolus*, *Pamokslų knygą* [22, 224]). Žinomi du katalikų kunigai, testamentu palikę bažnyčioms po kelias knygas. Išsiskiria Motiejaus, Žemaičių vyskupijos kanauninko, testamentinis palikimas, kuriuo turėtas knygas jis paliko ne tik Žemaitijos katedrai, Betygalos bažnyčiai, bet ir kolegoms – Luokės klebonui Simonui ir Višniavo klebonui

¹² 1946 m. knyga pateko į Ukrainos centrinę valstybės istorijos archyvą Kijeve [45].

¹³ *Psalmynas*, RNB F.n.I.2.

Viktorui [6, 124–125; 21, 294]. XV a. viduryje žinomas ir pirmas miestietis vilnietis Kononas, 1441 m. padovanojęs *Evangeliją* vienai miesto cerkvei [60, 330–331]. Užfiksuotas ir kolektyvinis dovanojimas: 1491–1492 m. net keturi nenustatytos socialinės kilmės asmenys – Fiodoras Mamaškas, Motiejus Bobrojedovas, Ivanas Nikiforovas ir Lukjanas Maksimovas – dovanojo *Evangeliją* Šv. Spaso cerkvei [60, 209–211]. XVI a. žinomi 25 dovanotojai: 2 valdovai, 6 didikai, 9 abiejų religijų dvasininkai, 5 pareigūnai (priskirti bajorams), 2 miestiečiai ir 1 nenustatytos kilmės asmuo. Tėvų pėdomis sekė ir knygas bažnyčioms dovanojo Ldk Aleksandras [23, 61–62], didikai Aleksandras Soltanas¹⁴, Simonas II Olekaitis [45], metropolitas Juozapas II Soltanas [43], neatsilikio Ldk maršalka Aleksandras Chodkevičius [43], jau minėtos kunigaikščių Vasilijaus Palubinskio žmona Sofija ir Kuzmos Zaslavskio žmona Anastazija [47, II, 82] ir kt. Šiame šimtmetyje rankraščių knygų dovanodavo jau ir pareigūnai bei miestiečiai: vilnietis Jonas Matvejevičius 1546 m. Šv. Pokrovo cerkvei mieste padovanojo *Apaštalą* ir aštuonias *Minėjas* [25], Trakų paraktininkis Vasilijus Žabinas šešias knygas Supraslio vienuolyno bibliotekai [43] ir kt. Nuo XVI a. dažnėja knygų dovanojimas asmenims: tarp 1533–1539 m. Žygimantas Augustas *Šv. Atanazo Raštų* nuorašą dovanojo Vilniaus vyskupui Jonui

¹⁴ *Trebnikas*, LMAVB RS F21–3206, kita knyga – *Bogorodničik* – saugoma Novosibirske, RMA Sibiro filiale; Tichomirovo rink., nr. 11 [57, 86].

iš Lietuvos kunigaikščių¹⁵, 1545 m. Kauno miesto raštininko Tomo tarnas užrašė savo knygas mokytojams [17], po 1556 m. metropolitas Silvestras padovanojo *Evangeliją* A. Chodkevičiui, kuris vėliau šią knygą dovanojo Supraslio vienuolynui. Visu aptariamuoju laikotarpiu tarp dovanotų kodeksų vyrauja liturginės knygos, tačiau jau pasitaiško ir literatūrios kūrinių, poleminių rinkinių, skaitinių, teisės veikalų.

Knygų savininkai. Jais laikomi 42 asmenys, apie kurių turėtus, įsigytus ar kitaip paminėtus knygų egzempliorius byloja nuosavybės ženklai arba archyviniai šaltiniai. Tokiu liudijimu laikomas ir netiesioginis nurodymas, pavyzdžiui, kai dokumente minima, kad asmuo testamentu paliko knygas arba teisiąsi dėl negražintų knygų (manoma, kad toks asmuo jas ir turėjo). Tuo pat metu neatmetama galimybė, kad XVI a. dokumentuose minimos asmenų knygos gali būti ne tik rankraštinės, bet ir spausdintinės. XIV a. žinome tik du asmenis, turėjusius knygų. Tai metropolitas Kiprijonas, kuris, rusų knygotyrininkų nuomone, perrašė ir vežiojosi kartu knygą *Šv. Jono Klimako Rojaus kopėčios* [60, 541–542], bei Lenkijos karalienė Jadvyga, turėjusi knygų rinkinį ir grupę asmenų, kurie jas perrašinėjo [23, 59–60; 41, 115–116]. XV a. knygas turėjo jau 16 asmenų (6 valdovo šeimos nariai, 2 didikai, 5 studentai (priskirti miestiečiams), 2 katalikų kunigai, 1 pareigūnas). Šis skaičius, nors ir mažas, puikiai iliustruo-

¹⁵ Žuvo Antrojo pasaulinio karo pabaigoje kartu su visais Zamojskių ordinacijos rinkiniais [16, 32].

ja reiškinių plėtrą. Dar amžiaus pradžioje Vytauto žmona Ona knygą įsigijo piligriminėje kelionėje Vokiečių ordino žemėje [25], Ldk Vytautas, kaip ir jo pusbrolis Jogaila, ėmė knygas kaip karo grobį [5, 223], o jau amžiaus pabaigoje Ldk Aleksandras ir Elena patys turėjo nemažą daugiakalbį knygų rinkinį (vien išde 1506 m. liko 39 knygos [1, 540–546], kurias, manoma, paveldėjo Žygimantas Senasis). Nuo XV–XVI a. sandūros jau tvirtai galime kalbėti apie didikų asmeninius knygų rinkinius: bent septynias rankraštines knygas turėjo valdovo maršalka Aleksandras Aleksandraitis Soltanas [59, 871–877], mažiausiai keturios puošnios knygos priklausė LDK didžiajam etmonui Konstantinui Ostrogiškiui¹⁶, istoriografijoje minima kunigaikščių Olelkaičių biblioteka Slucke [45] ir diskutuojama dėl A. Goštautui priskiriamo knygų rinkinio priklausomybės. XV a. užfiksuoti ir įvairesni knygų įsigijimo būdai: jos ne tik perrašomos, bet ir perkamos tiek šalyje, tiek ir užsienyje. Asmeninio turto dalimi knyga tampa ir iš Lietuvos kilusiems studentams: jie palieka knygą kaip užstatą teisme, bylinėjasi tarpusavyje dėl jų susigrąžinimo [7]. Amžių sandūroje LDK teritorijoje įvairiais būdais ima plisti Vakarų Europoje spausdintos knygos, tad visai nenuostabu, kad per pusę XVI amžiaus suskaičiuojame tik 24 asmenis, turinčius rankraštinį knygų. Tarp jų valdovai (3), didikai (4), dvasininkai (6), miestiečiai ir studentai (7), bajorai (3) ir vienas nenurodytos kilmės asmuo. Amžiaus

¹⁶ *Turto inventorius*, LMAVB RS F16–7.

viduryje trikalbius knygų rinkinius jau turi net bajorai ir miestiečiai, o labiau išsilavinę asmenys ima formuoti mokslinės pakraipos bibliotekas (pvz., Abraomas Kulvietis). Ne tik valdovų (karalienės Bonos [11]), didikų (Alberto Goštauto [10], Jurgio I Simonaičio Olelkaičio¹⁷), hierarchų (Pauliaus Alšėniškio [25], Juozapo Soltano¹⁸), bet ir pareigūnų (Abraomo Juzefovičiaus [44]), žemesniojo rango dvasininkų (Polocko Šv. Sofijos soboro vienuolio Aleksijaus [47, 23]) turėtuose egzemplioriuose aptinkama knygų nuosavybės ženklų – ekslibrisų ir supereklibrisų, nuosavybės įrašų, herbų. Galima daryti prielaidą, kad jau XVI a. I pusėje įvairių luomų asmenys kaupė tiek rankraštines, tiek spausdintines knygas, knyga buvo tapusi jų gyvenimo dalimi.

Aptariamuojų laikotarpiu nuo XIV a. iki XVI a. vidurio pastebėti ir kiti knygų gyvavimo visuomenėje būdai: jau galima kalbėti apie pirmuosius raštijos kūrėjus (XIV–XV a. stačiatikių metropolitai, Smolensko vyskupo Gerasimo raštininkas Timofejus, bernardinus tėvas Stanislovas, XVI a. pradžioje – Erazmas Ciolekas ir Albertas Goštautas), jungtinei stačiatikių ir judėjų vertėjų grupei vadovavusį Zachariją ben Aaroną ha-Koheną (dar vadinamą Schariją) [37, 64–65], vienuolį Feodosijų, kuris iš graikų kalbos išvertė *Pranašų knygas*¹⁹. Šiuo laikotarpiu rankraštinės knygos visuomenėje atliko ir atminties saugotojo

¹⁷ *Minėjos*, LMAVB RS F19–151 ir F19–157.

¹⁸ *Senajo Testamento knygos*, LMAVB RS F19–52.

¹⁹ LMAVB RS F19–47.

(archyvo) funkciją. Valdovai, didikai, dvasininkai, bajorai rašė į kodeksus dovanojimus šventovėms (dažniausiai – evangelijose ir psalmynuose), o prireikus knygą telkėsi į pagalbą ginčiuose: pavyzdžiui, 1511 m. Ivaška Zenovjevičius, Polocko pavieto bajoras, kaip įrodymą ginče su Polocko gyventojais Fiodoru Ignatovičiumi ir jo broliais pateikė Belćicų Šv. Dievo Motinos vienuolyno cerkvės *Evangeliją*, kurioje buvo įrašytas tėvo žemių dovanojimas šiam vienuolynui [59, 750–752].

Knygų parašėse ir kietviršių vidinėse pusėse likusios marginalijos suteikia papildomos informacijos apie knygų skaitytojus, jiems rūpimus dalykus. Polocko Šv. Sofijos soboro vienuolis Aleksijus (laikomas soboro bibliotekininku) ragina saugoti knygas (*книги сея по домам своим не носите и хотящим брати ис церкви възбраняйте и не давате, воском от свечи не сканте, не измораите, не зволичите* [47, II, 111]). Dažnai buvo įrašomi prašymai melstis už vieną ar kitą asmenį, komentuojamas tekstas (pvz., *Chronografo* skaitytojas paaiškina, kad žodis *mediteranio* slavų kalba reiškia *Viduržemis*)²⁰. Buvo žymimi ir svarbūs gyvenimo dalykai: XVI a. viduryje Supraslio vienuolyne surašytos *Krikščioniškosios topografinės* skaitytojas užfiksavo jam svarbaus įvykio datą (*какъ царь турецкий царь город посель тому 107 летъ*) ar to meto gamtos reiškinių (*месяца ноября 4 дне св. Иоанникия память, снег напалъ з метелицею до пояса. Того дня почали в теплой церкви слу-*

²⁰ *Chronografas*, LMAVB RS F19–109.

жити)²¹. Galimas diskusijas apie perskaitytą tekstą liudytų dažni rašovo prieraišai kolofonuose, raginantys rastas klaidas pataisyti, o ne minėti bloguoju rašiusį asmenį (*господие и отцы прочитающе сию книгу исправляйте а мене грѣшнаго не клинѣте*). Nuosavybės, provenienciniai įrašai atskleidžia dar vieną reiškinių – šventovei *amžinai, visam laikui* dovanoti kodeksai keliavo, keitė savininkus. Deja, šaltiniuose neužfiksuotos tokių kelionių priežastys, o įrašyti tik nauji dovanojimo ar priklausomybės faktai. Vienas ankstyviausių tokios kelionės pavyzdžių – *Evangelija*, kurią 1400 m. ar 1401 m. kunigaikštis Vasilijaus su žmona Vasilisa padovanojo Drucko cerkvei. Po 40 metų miestietis Kononas šią knygą jau dovanuoja Vilniaus cerkvei²². Kitas pavyzdys: XV a. pabaigoje F. Mamakas, M. Bobrojedovas, I. Nikiforovas ir L. Maksimovas dovanuoja nenurodytai cerkvei *Evangeliją*, o XVI a. pradžioje visa Iljinsko parapija dovanuoja knygą kitai šventovei netoli Babruisko (*А се евангелие положили всимъ приходомъ Илиинскимъ святому пророку Ильи на престолъ лета после семь тысящи втораго на десять*) [60, 209–211]. Galima numanyti, kad viena iš kodekso kelionės

²¹ *Krikščioniškoji topografija*, LMAVB RS F19–77.

²² Kiti įrašai knygoje liudija tolesnę kodekso istoriją: XVIII a. pradžioje ši knyga priklausė Fedosijui Janovskui, Naugardo arkivyskupui, Petro I bendražygiui. Iki 1944 m. priklausė Ukrainos unitų metropolitui Josifui. Į RMA Sibiro skyrių Novosibirske pateko su akademiko M. N. Tichomirovo rinkiniu 1965 m. [60, 330–331].

priežasčių buvo vagystės. Tai liudija knygų kolofonuose, dovanojimuose surašyti praieksmai, grasinimai Dievo teismu asmenims, kurie *paims knygą iš cerkvės (a xto sio knigu vözmet ot cerkvi [...], tot da budet proklyat v siii veke i vž buduucim*²³; *xto imet' ustupat'isja u sio knigu, tot' s nami rassudit'sja na strašnom' sudiici Xristove*)²⁴.

Visi aptartieji reiškinių gyvavimo būdai leidžia LDK visuomenės narių santykius su knyga nuo pat XIV a. suskirstyti į kelis lygmenis: asmeninį, tarnybinį ir visuomeninį. Pastarajam galima priskirti atvejus, kai LDK valdovų poros dovanėjo remiamai Bažnyčiai knygas kaip valdžios ir galios ženklą. Tai tradicija, likusi nuo Karolio Didžiojo laikų. Valdovais sekė didikai, kurie, statydami bažnyčias ir cerkves, steigdami vienuolynus, aprūpindavo juos ne tik liturginiais reikmenimis, bet ir knygomis. Visuomeniniam santykiui skirtina ir knygos kaip atminties saugotojos funkcija. Tarnybinį santykį iliustruoja dvasininkų užsakymai perrašyti knygas bažnyčioms ir vienuolynų bibliotekoms, rašovų bei bibliotekininkų pareigos vienuolynuose arba katedrose, soboruose. Ryškiausias tarnybinio santykio pavyzdys – Supraslio vienuolyno archimandritas Sergijus Kimbaras. Jam valdant biblioteka įgijo daugiau kaip 70 knygų, dalis jų buvo perrašyta pačiame vienuolyne [65, 64–65]. Saugomas knygas archimandritas surašė nebe inventoriuje, o sudarė pirmą žinomą

LDK knygų katalogą, t. y. ėmė jas tvarkyti: suskirstė pagal išigijimo laiką, pradėjo grupuoti pagal turinį. Nuo XV a. vidurio galima konstatuoti ir pasauliečių tarnybinį santykį su knyga: jos naudotos mokslui ir mokymui, darbui buvo užsakomi teisyne nuorašai (pvz., *I Lietuvos Statuto*). Asmeniniam santykiui skirtinas knygų kaupimas namuose, asmeninių maldynų užsakymai, taip pat knygų dovanojimai abiejų tikėjimų Bažnyčiai. Dažnai visuomeninis ir asmeninis santykiai sutapdavo, o juos vienijo atminimo intencija. Nuo XIV a. atminimo (asmens, šeimos, giminės), pamaldumo, o nuo XV a. vidurio ir prestižo, socialinio statuso, noro įsiamžinti intencijos tapo pagrindu LDK visuomenėje užsakant, kuriant, dovanojant rankraštinės knygas. Abiejų Bažnyčių hierarchai, siekdami bažnytinės politikos tikslų, taip pat rėmė naujų, šiai veiklai reikalingų kūrinių rašymą, tekstų vertimą ir perrašymą. Šios asmeninės ir visuomeninės intencijos leidžia kalbėti apie mecenatystės apraiškas LDK visuomenėje nuo XIV a. pabaigos. Viduramžiais visas menas buvo užsakomasis ir remiamas, tad prie globojamų kultūrinės veiklos sferų galima priskirti ir rankraštinę knygų kūrimą pagal užsakymą ar liepimą. Knygų užsakovai samdė ir išlaikė rašovus, dailininkus, matyt, padengdavo išlaidas, išreikšdavo valią, kokią knygą perrašyti ir kaip gausiai ją dekoruoti, tokiu būdu darydami įtaką kodekso gamybai.

Prozopografinio tyrimo metu surinkti biografiniai duomenys leidžia rekonstruoti užsimezgiusius ryšius tarp sukurtų institucijų ir asmenų, dalyvavusių knygos gyvavimo

²³ *Evangelija*, LMAVB RS F19–35.

²⁴ *Minėja*, LMAVB RS F19–172.

cikle. Tiek rankraštinės knygos kultūros, tiek raštingumo sklaidai LDK didelę įtaką darė Ldk Vytauto įkurta kanceliarija. Pirmašias žinias apie tokius ryšius turime nuo XV a. vidurio. Ldk Kazimiero kanceliarijoje susiformavo kelios kartos asmenų, kurių gyvenime knyga tapo įprastu reiškiniu, jie patys dalyvavo knygos gyvavimo procese, jį globojo. Minėtas raštininkas Jokūbas laišku užsakdavo knygas iš Maskvos, o jo sūnus Adomas iš Kotros, Vilniaus katedros mokyklos ir Krokuvos universiteto absolventas, ten pat 1488–1489 m. žiemos semestre aiškino Horacijų, 1492 m. dirbo kanceliarijoje raštininku, vėliau tapo didžiojo kunigaikščio sekretoriumi, paliko inkunabulą su dvikalbiu (lotynų ir rusėnų kalbomis) nuosavybės įrašū. Kito raštininko Januškos sūnus Teodoras Januškavičius taip pat tapo Ldk Aleksandro rusėniškosios raštinės sekretoriumi, o 1502 m. jo užsakytu Motiejus X pradėjo rašyti puošnųjį *Biblijos tekstų sąvadą*. Raštininkas Simonas Sapiega išaugino du sūnus – Joną ir Bagdoną, Ldk kanceliarijos sekretorius. Išliko Jono Sapiegos užsakyta knyga *Teodoro Studito pamokslai* (1476 m.), kuri vėliau buvo padovanojta Supraslio vienuolynui. Manoma, kad didžiojo kunigaikščio sekretorius Erazmas Ciolekas buvo tarpininkas tarp raštininkų, iluminatorių, knygų pirklių Aleksandro dvare. Intelektiniu kanceliarijos potencialu rūpinosi LDK kancleris Albertas Goštautas, vienas aktyviausių knygos kultūros procesų dalyvių ir globėjų XVI a. I pusėje. Tad jau XVI a. viduryje kanceliarijoje dirbo LDK literatūros pradininkai Mykolas Lietuvis

(Venclovas Mikalojaitis) bei jo sūnus Venclovas Agripa, kuris turėjo asmeninę biblioteką [34].

Šie susiformavusių raštininkų kartų faktai patvirtina kultūros istorikų nuomonę, kad ne mažiau svarbus naujo kultūros reiškinio perdavimo būdas yra šeima, giminės kultūrinės tradicijos [9, 282]. Atliktame tyrime tiesiogiai minimi šeši Olelkaičiai, Slucko kunigaikščiai, trys Alšėniškiai, trys Goštautai, trys Soltanai, vienas Ostrogiškis. Beveik visi šių giminių atstovai tarpusavy susiję vedybiniais ryšiais (t. y. tyrime minimi netiesiogiai). Pavyzdžiui, Andriaus Alšėniškio ir Vasilijaus Michailovičiaus, Drucko kunigaikščio, sesers šeimoje gimė Sofija. Simonas I Olelkaitis vedė Jono Goštauto dukterį Mariją (Martyno Goštauto seserį, Alberto tetą), Martynas Goštautas vedė du kartus, abi žmonos buvo kilusios iš Alšėniškių giminės. Konstantino Ostrogiškio pirmoji žmona Ona Alšėniškė, o antroji – Aleksandra, Simono I Olelkaičio duktė. Atlikus nuoseklius genealoginius tyrimus, tokių pavyzdžių, matyt, būtų galima rasti dar daugiau. Šeimos įtakos rankraštinės knygos reiškinio sklaidai pavyzdžiu galime laikyti Olelkaičius. Manoma, kad 1440–1471 m. Simono I Olelkaičio valdymo laikotarpiu knygų rašymas Kijeve ypač suaktyvėjo, jo dvaro aplinkoje buvo išversta iš hebrajų į rusėnų kalbą keletas filosofinio, religinio ir enciklopedinio (astronomijos, medicinos) turinio kūrinių, kurie išliko vėlesnių amžių nuorašuose [37] ir įžiebė žydaujančių asmenų judėjimą. Su Mykolu Olelkaičiu šis reiškinys nukeliavo į Naugardą. Išliko Jurgio I

Olelkaičio užsakymu surašytas *Lietuvos metraščių Slucko nuorašas* ir dar šešios knygos. Jurgio II Olelkaičio dvare Slucke gyveno ir rašė Motiejus Strijkovskis, iš Maskvos išvarytas laisvamanis rašytojas publicistas Artemijus, o Jurgis III Olelkaitis 1582 m. pats perrašė ir padovanojo Šv. Trejybės vienuolyno cerkvei puošnią *Slucko evangeliją*. Veikiamas šalies valdovų šeimos atsirado ir plito mistinio pamaldumo reiškiny ir jam būdingi asmeniniai maldynai. Žinoma, kad juos turėjo visi Kazimiero Jogailaičio sūnūs. Šeimos ir giminystės ryšiais greta įtakingos valdovo šeimos susiformavo kelios LDK didikų giminės, kurios nuo XV a. vidurio turėjo daug įtakos rankraštinių knygų sklaidai šalyje, dalyvavo visuose knygos ciklo etapuose.

Remiantis atliktu tyrimu pateiktinos tokios išvados. Nuo XIV a. galima kalbėti apie ankstyvosios knygos visuomenę Lietuvoje. Krašto valdovai, daliniai kunigaikščiai ir abiejų Bažnyčių hierarchai pirmieji perėmė knygos reiškinių ir globojo jo sklaidą valstybėje. Šiuo laikotarpiu knygos buvo užsakomos, perrašomos ir dovanojamos.

Nuo XV a. vidurio ši knygos visuomenė jau apėmė didikus, dalį miestiečių, o rankraštinių knygų komunikacija įgijo viso ciklo bruožų, kai kurie kūriniai buvo pradėti versti į rusėnų kalbą. Visuomenės poreikiai ir pasiekta branda, kartu gyvuojančios skirtingos kultūrinės tradicijos skatino tarpusavyo sąveiką ir sparčią knygos reiškinių sklaidą. Nuo XV a. pabaigos–XVI a. pradžios galima kalbėti apie visiškai susiformavusią knygos visuomenę, apimančią įvairius socialinius gyventojų sluoksnius. Tuo pat metu į rankraštinių knygų gyvavimo ciklą įsiterpia ir aktyvi spausdintinės Vakarų Europoje knygos sklaida. Šioje amžių sandūroje įvairių luomų ir tikybų LDK gyventojai pradėjo kaupti spausdintines knygas, o katalikų dvasininkai, stačiatikiai miestiečiai rėmė jų leidybą. Krašto valdovai, didikai ir aukštesnio rango pareigūnai vis dar užsakydavo prabangius rankraštinius kodeksus tiek asmeniškai naudoti, tiek dovanoti. Auganti intelektualinė produkcija suformavo grupę žmonių, kurie tapo pagrindine knygų (tiek rankraštinių, tiek spausdintų) įvairiomis kalbomis vartotojai, rašymo iniciatoriai, mecenatai.

NUORODOS

1. *Acta Alexandri Regis Poloniae, Magni ducis Lithuaniae etc. (1501–1506). Akta Aleksandra krola Polskiego, Wielkiego Księcia Litewskiego I.T.D. (1501–1506)*. Wydzał Fryderyk Papeć. Kraków, 1927. XIV, 622, [1] p.

2. BALČIENĖ, Irena. Juzefo Jasinskio biblioteka. *Knygotyra*, 1998, t. 34, p. 20–29.

3. BORKOWSKA, Urszula. *Królewskie modylitweniki: studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*. Lublin, 1999. 349, [2] p.

4. CICĖNIENĖ, Rima. Rankraštinių knygų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pradžioje–XVI a. viduryje: sklaidos ir funkcionavimo sąlygos. *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 7–37.

5. *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376–1430*: [2 partes]. Collectus opera Antonii Prochaska. Warsaw, 1965. Pars 1, 1376–1430. 1965. CXVI, 490 p.
6. *Codex Medicensis seu Samogitiae Dioecesis*. Collegit Paulus Jatulis. Roma, 1984–1989, Ps 1: (1416.II.13–1609. IV.2). 1984. XXXIV, 709 p., [3] žml.
7. *Cracovia Lithuanorum saeculis XIV–XVI*. Lietuvių Krokva XIV–XVI amžiais: [registras]. Sudaryt. Waclaw Urban, Sigitas Lūžys. Vilnius, 1999 [išėjo 2000]. 343, [1] p.
8. DARNTON, Robert. Kas yra knygos istorija? *Knygotyra*, 1998, t. 34, p. 134–154.
9. ELIOT, Tom S. Pastabos apie kultūros apibrėžimą. Iš *Kultūros prigimtis*. Vilnius, 1993, p. 257–353.
10. GUDAVIČIUS, Edvardas. I Lietuvos Statuto redagavimo etapai. *Mokslas ir gyvenimas*, 2002, nr. 9 [interaktyvus] [žiūrėta 2010 m. birželio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ausis.gf.vu.lt/mg/>>.
11. GUDAVIČIUS, Edvardas; LAZUTKA, Stanislovas; VALIKONYTĖ, Irena. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius, 2001. 381, [2] p., XXXII iliustr.
12. GUDMANTAS, Kęstutis. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai. *Knygotyra*, t. 41, 2003, p. 9–24.
13. FRIEDELÓWNA, Teresa. *Ewangeliarz ławryszewski*: monografia zabytku. Wrocław [etc.], 1974. 278, [8] p.
14. *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. [Komitet redakcyjny Stanisław Gawęda ... [et al.]. Warszawa, ks.10–11: 1406–1412, 1982. 270 p.
15. JUČAS, Mečislovas. *Lietuvos metraščiai ir kronikos*. Vilnius, 2002. 207, [1] p.
16. KAWECKA-GRYCZOWA, Alodia. *Biblioteka ostatnego Jagiellona*: Pomnik kultury renesansowej. Wrocław [etc.], 1988. 341, [3] p.
17. KIAUPA, Zigmantas. Kauniečių knygų rinkiniai XVI–XVIII a. Iš *Iš Lietuvos bibliotekų istorijos*. Vilnius, 1984, p. 6–8.
18. *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej (1387–1507)*. Wydali Jan Fijałek i Władysław Semkowicz. Kraków, 1948, t. 1: 1387–1507. 1932. 771, [9] p.
19. LEMEŠKIN, Ilja. *Sovijaus sakmė ir 1262 metų chronografas*: (pagal archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I. J. Zabelino nuorašus). Vilnius, 2009. 332 p.
20. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*. Sudarė Darius Antanavičius, Rimvydas Petrauskas. Vilnius, 2007. 511, [1] p.
21. *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.* The Lithuanian catholic clergy (14th–16th c.). Sudaryt. Vytautas Ališauskas ... [et al.]. Vilnius, 2009. 456 p.
22. *Memoriale ordinis fratrum minorum a fr. Ioanne de Komorowo compilatum*. Wyd. X. Liske i A. Lorkiewicz. Lwów, 1888. 1170 p.
23. MIODONSKA, Barbara. *Małopolskie malarstwo książkowe, 1320–1540*. Warszawa, 1993. 264 p., 100 ilustr. lap.
24. MURDOCK, George P. Kultūrinio kitemo dinamika. Iš *Kultūros prigimtis*. Vilnius, 1993, p. 213–256.
25. OCHMAŃSKI, Jerzy. Najdawniejsze księgozbiory na Litwie od końca XIV do połowy XVI wieku. Iš *Europa orientalis*: Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność: studia i materiały ofiarowane prof. Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin. Red. nauk. Zbigniew Karpus... [et al.]. Toruń, 1996, p. 73–84.
26. RAABE, Paul. Knygos kultūros reikšmė Europai. *Knygotyra*, 2002, t. 39, p. 84–97.
27. PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. Parengta pagal to paties pavadinimo publikaciją, išspausdintą *Žemaičių bibliofilo* antrame numeryje (2000 m. gruodžio 15 d.) [interaktyvus] [žiūrėta 2010 m. gegužės 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.spaudos.lt/Spauda/Asmeniniai_rinkiniai.htm>.

28. PACEVIČIUS, Arvydas. Skriptorius ir raštinių kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Acta Academiae artium Vilnensis*, 2002, t. 24, p. 25–50.

29. PACEVIČIUS, Arvydas. *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais*: dingęs knygos pasaulis. Vilnius, 2005. 311, [1] p.

30. PETRAUSKAS, Rimvydas. Valdovo pinigai. *Versus žurnalas* [interaktyvus], 2007 05 23 [žiūrėta 2010 m. birželio 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://istorija.eversus.lt/naujienos/403>>.

31. PETRAUSKAS, Rimvydas. Vėlyvųjų viduramžių Europa ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės ir kultūros raida XIV–XVI amžiuje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 23, p. 69–84.

32. POTKOWSKI, Edward. *Książka i pismo w średniowieczu*. Pułtusk, 2006. 301 p.

33. *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce*: katalog. Opr. Aleksander Naumow oraz Andrzej Kaszlej. Kraków, 2004. 569 p.

34. RIMŠA, Edmundas. Vienos XVI a. bibliotekos pėdsakai. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 9, p. 33–34.

35. ROČKA, Marcelinas. Abraomo Kulviečio bibliotekos pobūdis. Iš *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 2002, p. 85–94.

36. *Słownik pracowników książki polskiej* [pod redakcją Ireny Treichel]. Warszawa; Łódź, 1972. 1042, [2] p.

37. TEMČINAS, Sergejus. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos rusėniškoji literatūra kaip kultūrinės integracijos modelis. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai natyvai*. Sudarė Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko. Vilnius, 2009, p. 54–85.

38. *Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wiek: spisy*. Opr. Henryk Lulewicz i Andrzej Rachuba. Kórnik, 1994. 255 p.

39. VERBOVEN, Koenraad; CARLIER, Myriam; DUMOLYN, Jan. A short manual to the art of prosopography [interaktyvus] [žiūrė-

ta 2010 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://prosopography.modhist.ox.ac.uk/course_syllabuses.htm>.

40. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*: Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius. Vilnius, 1979. 568 p.

41. WYDRA, Wiesław; RZEPKA, Wojciech Ryszard. *Chrestomatia staropolska*: teksty do roku 1543. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. 481 p.

42. *Акты, относящиеся къ истории Западной Росіи*. Санктпетербург, 1846–1853. Т. 1: 1340–1506. 1846. V, 400, [32] с.

43. *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа*. Т. 9. Вильна, 1870. 486 с.

44. ВЗДОРНОВ, Герольд. *Исследование о Киевской Псалтири*. Москва, 1978. Т. 1–2.

45. ВИЗИРЬ, А.П. Собрание книг в отделе рукописей ЦНБ АН УССР. Iš *Проблемы рукописной и печатной книги*. Москва, 1976, с. 63–70.

46. ВИЛКУА, Татьяна. Создание Свия: работа составителя Иудейского хронографа (XIII в.). Iš *Istorijos šaltinių tyrimai*. Sudarė Artūras Dubonis. Vilnius, 2010, t. 2, p. 11–32.

47. *Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*. Сост. Ярослав Николаевич Шапов. Москва, 1976. Ч. 1–2.

48. ГАЛЧЕНКО, М. Г. Записи писцов древнерусских рукописях XIII–XV вв. (из архива М. Г. Галченко). *Palaeoslavica*: International Journal of the Study of Slavic Medieval Literature, History, Language and Ethnology. 2003, vol. 11, p. 1–74.

49. *Гісторыя беларускай (хрыўскай) кнігі*. Gudų knygos istorija: спроба паясыніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя. Апрацаваў В. Ластоўскі. Коўна, 1926. 776 p.

50. ГОЛЕНИЩЕВ, Н. И. *Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия)*. Москва, 1963. 92 с.

51. КАРСКИЙ, Евфимий. *Славянская кирилловская палеография*. Москва, 1979. 494 с.
52. *Каталог славяно-русских рукописных книг XV века, хранящихся в Российском государственном архиве древних актов*. Составители: И. Л. Жучкова, Л. В. Мошкова, А. А. Турилов; под редакцией А. А. Турилова. Москва. 2000. 409, [3] р., 8 факс. лар.
53. НИКАЛАЕУ, Мікалай. *Гісторыя беларускай кнігі: в двух тамах*. Мінск, 2009. Т. 1: *Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага*. 2009. 423 с.
54. НИКАЛАЕУ, Мікалай. *Палата кнігапісная: рукапісная кніга на Беларусі у X–XVIII стагоддзях*. Мінск, 1993. 239 с.
55. НИКОЛАЕВ, Николай. *Начала книжной культуры Великого Княжества Литовского. Из Федоровские чтения, 2005*. Москва, 2005, с. 443–464.
56. МОИСЕЕВА, Г. «Собрание российских древностей» профессора Баузе. *Труды Отдела древнерусской литературы*. Санкт-Петербург, 1934. Т. 35: *Рукописное наследие Древней Руси*: [сборник статей, ред. Д. С. Лихачёв... [et al.]. 1980, с. 301–344.
57. МОРОЗОВА, Надежда. *Из истории библиотеки Жировицкого монастыря: жировицкие рукописи в библиотеке Академии наук Литвы. Из Беларуская кніга у кантэксте сусветнай кніжнай культуры. Зборнік кніжнай культуры*. Мінск, 2006, ч. 1, с. 80–88.
58. *Пересопницке Евангеліе 1556–1561: Дослідження. Транслітерованій текст. Словопокажчик*. Київ, 2001. 670 с.
59. *Русская историческая библиотека, издаваемая Археологической Комиссией*. Т. 20: *Литовская Метрика*. Т. 1. Ч. 2: *Книги судных дел*. Петербург, 1903. VII, 50 р., 1566 sklt., 258, IV р., [5] iilustr. лар.
60. *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в России, странах СНГ и Балтии: XIV век*. Главный редактор С. О. Шмидт... [et al.]. Москва, 2002. 766 с.
61. *Славянские Евангелия*. Интернет-версия электронного многотекстового издания [interaktyvus] [žiūrėta 2010 m. birželio 16 d.]. Prieiga per internetą: <<http://manuscripts.ru/mns/portal.main?p1=30>>.
62. СТОЛЯРОВА, Любовь. *Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков*. Москва, 2000. 543 с.
63. ГУРИЛОВ, Анатолий. *К вопросу о заказчике и датировке древнейшего списка славянского перевода «Бесед папы Григория Великого (Двоеслова) на Евангелие» (РНБ, № 70). Из Miscellanea Slavica: сборник статей к 70-летию Бориса Андреевича Успенского*. Сост. Ф. Б. Успенский. Москва, 2008. 472 с.
64. *Франциск Скорина и его время: энциклопедический справочник*. Минск, 1990. 631 с.
65. ЦАВИНСКАЯ, Ларыса. *Літаратурная культура беларусов Подляшья XV–XIX в.* Мінск, 1998. 175 с.

GENESIS AND TRANSFORMATIONS OF THE EARLY SOCIETY OF THE BOOK IN THE GDL

RIMA CICĖNIENĖ

Abstract

Relinquishing the linguistic criterion in the cultural history of the GDL in order to better understand the cultural processes in the state (in its geographical and ethnoconfessional entirety) expanded the scope of research in manuscript book history. The subsequent inclusion in the research of books in the Latin, Ruthenian and Church Slavonic languages, written and read in the GDL, offered a possibility to focus on the social purpose of the book. The aim of this study was to establish the social context and transformations of the manuscript book phenomenon in the GDL from the 14th to the mid-16th century. For this purpose, we attempted to determine in which social strata the new cultural phenomenon – the book – took hold and to determine what forms of book functioning developed in these strata. The research combines several methods: source study, analysis, synthesis, the descriptive method, and the prosopography

method (which is still new in book science). An analysis of 215 manuscript books (177 *de visu* and 38 descriptions in printed catalogues) as well as of archival documents and historiographical works enabled us to collect information about 163 persons in whose environment manuscript books functioned. Based on the present research, it may be suggested that early manifestations of book society in the GDL occurred already in the 14th century. In the middle of the 15th century, this society encompassed not only the rulers, princes and priests, but also the nobles, part of the townspeople and students. By the end of the century, the communication of the manuscript book acquired features of the full cycle. In the late 15th – early 16th century, the completely formed book society already encompassed diverse social strata. Meanwhile, the active spread of books, printed in Western Europe, interfered with the manuscript book existence.

Įteikta 2010 m. birželio mėn.